

Novější poznatky k vilémovskému klášteru a jeho půdorysu

The newest knowledges of monastery in Vilémov and its inside structure

ZDENĚK PEHAL

Abstract:

Vilémov monastery probably originates from around 1119, and was definitely constructed before 1131. It was situated on the border of Čáslav hollow by the root of the Czech- Moravian highlands. It perished following its occupation by Hussite armies in 1421, but apparently it wasn't destroyed. The monastery area delapidated over the centuries, so at present there are no signs of it. The inside structure of this large and significant benedictine monastery is only partly recognizable. Despite only a few traces remaining it was an important medieval locality.

Key words:

The benedictine monastery, natural conditions, internal structure, geophysical survey, terrain marks, surface survey, gothic tower of St Wenceslas.

Vilémovský klášter, založený pravděpodobně v roce 1119 (Sameš, 1933, 72), je nepřímě, ale spolehlivě, doložen k roku 1131 (Sameš 1933, 176, pozn. č. 5) na místě nacházejícím se poblíž pozdějšího městečka Vilémov a fakticky zanikl v roce 1421 (Sameš 1934, 121). Vilémovské klášterišť patří mezi významné středověké lokality ležící na rozhraní Českomoravské vrchoviny (na okraji okresu Havlíčkův Brod) a Čáslavské kotliny. Přestože mu historické bádání věnovalo již v minulosti značnou pozornost, o čemž svědčí jména jako Gelasius Dobner (VI 1785), Jeronym Solař (1868, 408 - 415) a Čeněk Sameš (1933, 34 - 180; 1934, 22 - 163), tak od vydání poslední, dodnes nepřekonané Samešovy studie uplynulo již více než 70 let.

Navíc se nikdo systematictěji nezabýval jeho přesnější lokalizací v krajině, velikostí a strukturou. Roztroušené a nahodilé zmínky zejména ve starší literatuře k tomuto poznání mnoho nepřispěly, mimo jiné i proto, že jednotlivé nálezy a pozorování nebyly přesněji lokalizovány, což si samo o sobě vyžádalo s odstupem mnoha let značné úsilí, které by bez pomoci místních pamětníků (a patriotů) nevedlo nikam. Některé důležité poznatky nebyly publikovány a tak zapadly, poučným příkladem jsou výsledky geofyzikálního průzkumu z roku 1982 (viz níže, obr. 4).

Přírodní poměry

Geologické podloží Vilémova je tvořeno masivní skálou, biotitickou pararulou, tak jako v celém širokém okolí, údolí potoka je tvořeno fluvialními náplavy hlinitopísčnými (Fišera - Štěpánek, 1996, list 13 - 43). Nedaleko, asi jeden kilometr severozápadně od zaniklého kláštera jsou rozsáhlé, dnes již nepoužívané lomy jámového typu na opuku, které se ještě používaly bezprostředně po druhé světové válce. Využití tohoto ložiska pro kamenné klášterní stavby ve středověku je velmi pravděpodobné, stejně jako pro dodnes zachovalou věž kostela. Definitivní potvrzení by ovšem přinesla až petrografická analýza. V okolí kláštera, v údolí potoka směřujícího do Čáslavské kotliny, se nacházejí rozsáhlé ostrůvky spraší a sprašových půd (Fišera - Štěpánek, 1996, list 13 - 43), které indikují substrát nejurodnějších půd. Klimatické a půdní podmínky kláštera tak ukazují na jeho umístění na samé rozhraní úrodného Čáslavska a kolonizačních prostor Českomoravské vrchoviny, což nepovažuji za náhodu. Ještě menší podíl náhody lze spatřovat v umístění kláštera v nevelké vzdálenosti od v okolí ojedinělého výskytu zdroje stavebního kamene, dobře opracovatelné opuky. Domnívám se, že místo pro vlastní klášter a jeho hospodářské zázemí bylo vybráno velmi zdařile, s přihlédnutím i k budoucím potřebám rozvíjejícího se klášterního areálu.

Terénní relikty v místě zaniklého kláštera

Faktem je, že stopy po klášterních stavbách, které viděl a popsal nejenom čáslavský muzejník Kli-

ment Čermák v roce 1888 (Čermák 1888, 123 - 124), byly zřetelně patrné i později (Horák - Chramosta 1923, 104), nicméně dnes po nich není ani stopy.

Opakované pečlivé prohlídky místa samého a bezprostředního okolí s následnou analýzou terénních útvarů a pomístních názvů vedou k několika zajímavým závěrům a k možnosti přibližného vymezení klášterního areálu, což lépe vynikne při pohledu na přiloženou mapu (obr. 1, 2). Již sama volba místa, na němž klášter vznikl, totiž vysoká terénní hrana nad údolím Babského potoka (obr. 1) představující výraznou dominantu s dobrým rozhledem po okolí, vychází nepochybně ze samých zásad benediktinské řehole, kdy platilo, že benediktinské kláštery vznikaly na vyvýšených místech (Vlček a kol 1997, 15) na rozdíl od cisterciáckých, pro která jsou příznačná odlehlá údolí (Charvátová 1998, 8).

Sídelní poloha, ve které se nacházel zaniklý vilémovský klášter - terénní hrana nad potokem, zcela v bezpečí před eventuální povodní, je v tomto kraji typická pro starší fáze středověkého osídlení. Jako další příklady z okolí lze uvést polohu románského kostela v Pařížově (Varhaník 2008, 377 - 386), románských kostelů sv. Kříže a sv. Martina (které náležely zaniklým vesnicím Protivany a Stusyně) nebo Heřmanice s kostelem svatého Bartoloměje (ve 13. století zasvěcený svatému Benediktu).

Zajímavým terénním útvarem, který mohl mít souvislost s okrajem klášterního areálu, byl (v roce 2000) zavezený příkop (obr. 2), který směřoval od okraje dnešního parku dolů směrem ke kostelu sv. Václava. Čeněk Sameš jej s odkazem na rukopisné zápisky Augusta Sedláčka považuje za relikv opevňovacího příkopu (Sameš 1933, 176, poznámka 2). Tuto myšlenku se zatím jednoznačně nepodařilo potvrdit ani vyvrátit, při pohledu na mapu prvního vojenského mapování (obr. 2) je ale zjevné, že se jedná o původní koryto potoka, který pramení nad dnešním zámeckým parkem, protéká přes rybník „Mnich“, park opouští v jeho rohu u hlavní silnice (Golčův Jeníkov - Chotěboř), kterou podtéká, a dále pokračuje v podzemních trubkách. V minulosti mohlo původní koryto tohoto potoka, jak je zachyceno na mapě prvního vojenského mapování z 2. poloviny 18. století (obr. 2), plnit úlohu opevňovacího příkopu a zároveň mohlo vymezovat celý severní okraj klášterního areálu. Ostatně středověké kláštery v některých případech opevněny byly (Kupka - Čtverák - Durdík - Lutovský - Stehlík 2002, 72 - 74), dochovalo se například výrazné opevnění kláštera ve Vyšším Brodě.

Archeologické nálezy

Movité archeologické nálezy ze zaniklého klášterního areálu jsou jen zcela sporadické, což ostře kontrastuje s třísetletou tradicí nepřetržitého středověkého osídlení. Navíc se dochovalo jen minimum nálezů v minulosti náhodně nalezených. Povrchový průzkum prováděný autorem žádné artefakty nepřinesl.

Stručný popis situace Čermákem z roku 1888 (Čermák 1888, 123 - 124) umožňuje v dnešní době jen obtížnou lokalizaci jím uváděných pozorování. To se týká především Čermákovy informace o nálezu hřbitova, která je neurčitá a připouští umístění na dvě různá a od sebe vzdálená, nesouvisející místa. Zavádějící je i zmínka ve vlastivědné publikaci o Vilémově (Štědrá a kol. 2004, 15 - 16) o nálezu hromadného hrobu v roce 1974 ve výkopu silnice vedoucí do zemědělského dvora v osadě Klášter, neboť je interpretována jako možný hromadný hrob z doby napoleonských válek. Tento výklad je chybný vzhledem k tomu, že až jihozápadně od obce Klášter, na okraji lesa, v místech zvaných „francouzský hřbitov“ jsou pohřbeni vojáci z let 1809 - 1810. Povědomí o tomto místě je dosud živé, tak i v literatuře (Chadraba 1926, 23 - 24).

V případě odkrytí v roce 1974 se pravděpodobně jednalo o nález středověkého hřbitova. Dle sdělení pana Josefa Pecy byly u koster nalézány železné předměty, přímo u jednotlivých koster (na nich) a u jejich částí (obdobně popisuje nálezy koster Kliment Čermák v roce 1888).¹ Toto jsou místa, kam klade nálezy „ruin klášterních“ Kliment Čermák a kde se podle Horáka a Chramosty nacházejí zachovalá sklepení. Předmětným výkopem v roce 1974 byla ve skutečnosti realizována kanalizace vedená z rybníka v zemědělském dvoře v osadě Klášter (popisné parcelní číslo 20) středem tehdy kamenité silnice do rybníku „Stávku“. Byly nalézány kostry a jednotlivé kosti. Totéž se nalézalo při odstraňování pařezů po ořešácích, které rostly po obou stranách uvedené cesty. Místa těchto nálezů jsem označil do přiložené mapy (obr. 3). Do těchto míst je třeba také lokalizovat nálezy Klimenta Čermáka z roku 1888 (Čermák 1888, 123 - 124), a to s naprostou jistotou (obr. 3).

Mrzuté je, že kdyby část zemních prací, proběhlých v tomto prostoru řekněme po roce 1945, byla

¹ Za upřesnění místa nálezů a podrobnosti o rozsahu tehdejších výkopových prací děkuji panu Miloslavu Růžičkovi - stejně tak za lokalizaci domů číslo popisné 14, 15 a 18 ve Vilémově - Klášteře.

řádně sledována archeologem, tak celá řada otázek již byla jasnější. Výraz „mrzuté“ je zcela na místě, nějaké aktivity nepochybně proběhly, a to i v období před rokem 1945, jejich dokladem byla existence tří papírových krabic se stovkami kusů keramických zlomků, jež byly umístěny bez ladu a skladu v budově Základní školy ve Vilémově - Klášteře, která do roku 1992 sídlila v budově zámku. Dozvěděl jsem se o nich od Ing. Jaroslava Flegra, když jsem s ním konzultoval podrobnosti geofyzikálního zaměření zbytků kláštera. Popsal tři velké papírové krabice (v každé po stovkách kusů) plné keramických zlomků, a to neglazovaných, velikosti dlaně a menší, převažovaly ty větší. Jednalo se o profily okrajů, dna a výdutě. Mezi zlomky keramiky se nacházely opracované kusy opuky, které připomínaly kvádříky. Tři kusy střepů si J. Flegr vzal na „památku“. Zajímavé je, že moje dotazy učitelům vilémovské školy nikam nevedly, na krabice s nálezy si pamatovali zcela matně. Další osudy těchto nálezů se nepodařilo dopátrat, jisté však je, že za posledních sto let probíhaly v areálu příležitostné zásahy do terénu, které narušovaly archeologické horizonty. Pokud by se Jaroslavem Flegrem popsané kusy opuky skutečně prokázaly jako kvádříky, posunulo by to naše dosud sporé představy o zaniklé architektuře kláštera.

V roce 1981 byl při stavbě mateřské školky nedaleko kostela sv. Václava získán soubor keramických zlomků, který ve výkopech na ploše několika stovek metrů sesbíraly děti pod vedením svého učitele (Štědrá 2004, 16). Nález, který byl zpracován a publikován (Rous 1986), představuje doklad středověkého osídlení. V interpretaci tohoto nálezu jsem omezen skutečností, že nebylo provedeno byť jen pouhé ohledání terénní situace archeologem, nicméně je pravděpodobné, že se jednalo o místo služebné osady laiků, a to vzhledem k blízkosti kostela sv. Václava a samozřejmě také nedalekého vlastního kláštera. V prostoru nálezu také ústil dnes již zaniklý příkop, na mapě prvního vojenského mapování potok (obr. 2). Předpokládaná laická osada tedy ležela přímo na něm, což by zpětně potvrzovalo představu, že se jednalo skutečně o původní koryto potoka, které mohlo ze severní strany vymezovat areál kláštera a sloužit i jako jakási překážka v rámci eventuálního opevnění. Bohužel drobné výkopy, které jsem měl možnost vidět v roce 2003 těsně pod vyústěním zaniklého příkopu u dnešní hasičské zbrojnice, byly asi 0,5 metru hluboké a zasáhly recentní navážku.

Kolem kostela sv. Václava, ve středověku farního kostela sv. Panny Marie, je nutné předpokládat středověké sídliště v jeho blízkosti a také farní pohřebiště. Laické osady vznikaly v blízkosti každého benediktinského kláštera, žili v nich a pracovali laické pracující pro klášter. Laické sídliště bylo dokumentováno během výzkumu sázavského kláštera, kde bylo nalezeno sídliště a pohřebiště kolem farního kostela (Vlček a kol. 1997, 39). Za současného stavu poznání je pravděpodobné, že v případě vilémovského kláštera tomu bylo obdobně.

Svědectví toponomastiky

Prvními vilémovskými příklady je pomístní jméno „U vodárny“ a „U vazů“, kde ústní tradice dokládá hráz malého rybníka jako zdroje pitné vody pro klášterní areál (obr. 1). Otázka zásobování vodou je zajímavá stejně jako nedávno publikovaná zmínka (Štědrá a kol. 2004, s. 101), která nejspíš pochází z obecní kroniky a jejíž původ se zatím nepodařilo identifikovat. „U cisterny“ se říkávalo místům, kde bývala nádrž, ze které dřevěným potrubím byla vedena voda do bývalého kláštera benediktinů. Později tu byla zřízena vodárna zásobující vodou zámek, hospodářské a průmyslové podniky. Je tu ještě možno rozeznat hráz, kterou byla nádržka obehnaná (Štědrá a kol. 2004, s. 101). Provedl jsem v oněch místech velmi pečlivý povrchový průzkum, který byl negativní ve smyslu nálezu jakéhokoliv reliktu po hrázce; jinak studna ještě existuje, je využívána jako zdroj vody, okolí je zarostlé křovím. Podle Josefa Peca z Vilémova – Kláštera tento pramen byl a je velmi vydatný, což se ukázalo za sucha v létě 1947, kdy zbyl jako jediný pro celé okolí. Josef Peca pamatoval ještě z doby svého dětství (před II. světovou válkou) tuto studnu jako dřevem roubenou na povrchu a skládaným kamenem v hloubce, kde viděl zbytek dřevěného potrubí. Nikdy neslyšel o tom, že by se v těchto místech nalézala nějaká hráz nebo rybník. Nejasná tradice tedy naznačuje existenci vodovodu zásobujícího klášterní areál.

Jistou vypovídací hodnotu má toponymum „Vinice“ a nedaleké zřetelné terasování svahu, které je dochované přímo pod kostelem sv. Václava. Může se tedy jednat o pokračování někdejší skutečné terasování nejsou patrné, a dál na témže svahu až pod kostel sv. Václava nad potokem. Toponymum „Vinice“ se v této oblasti, která již není v nynější době typická pro pěstování révy vinné (*Vitis vinifera* L.), občas vyskytuje například v těsné blízkosti zaniklé klášterní vesnice Mrchojedy (Pehal 2006, 150) nebo na svahu pod kostelem sv. Bartoloměje v nedalekých Heřmanicích. Pěstování vinné révy v podobné klimatické oblasti ve středověku je doloženo v Nížkově, kde po nezdařené lokaci cisterciáků v polo-

Při horním okraji zámeckého parku je rybník zvaný „Mnich“ (obr. 1, 2), je uveden výslovně v listině z roku 1577 společně s rybníkem „Strach“ (*piscinis id est piscina magna sub oppido Willemow, piscina Strach, piscina Mnich, piscina molendinari...* Dobner VI, s. 470, č. 80). Rybník Mnich existuje dodnes, rybník Strach lze díky toponymu „Ve strachu“ lokalizovat jako průtočný rybník na Babském potoce hned pod klášteřem.

Určení polohy ostatních dvou rybníků je složitější. Na okraji vesnice Klášter, v poloze s pomístním jménem „V žindole“, se nalézá zaniklá hráz rybníka s dochovaným přepadem, která přehrazovala údolí Hostačovky. Hráz přehrazující údolí Hostačovky ve své nejvyšší části, kde je prořezána potokem, měří asi 5 metrů. Na jejím řezu je dobře patrná struktura vybudovaná ze spraše (nález cicváru, sprašového konkrementu). Na řezu tělesem této hráze bylo vidět jakési „jádro“ z barevně se odlišující šedobílé spraše, která byla jakoby obalena navršením žlutavé spraše tvořící „vnější plášť“ celé hráze mocný minimálně jeden metr a na vrcholu hráze více. Jedná se o sypanou hráz, která v místě průřezu vykazuje složitější strukturu než jen prosté nasypání zeminy. Konzultoval jsem tuto otázku s Ing. Josefem Křečkem, Csc. z katedry hydrodynamiky ČVUT, podle jehož názoru, pokud nejde o náhodný barevný efekt, by se jednalo o značně pokročilý způsob budování sypané hráze, který se v našich podmínkách ve středověku dosud nepředpokládal. Na prvním vojenském mapování již tento rybník není zakreslen, předpokládám tedy jeho zánik v intervalu 1577 - konec 18. století. Dle sdělení pana Miloslava Růžičky z Vilémova z těchto míst skutečně vedl mlýnský náhon směrem k mlýnu, jehož budova dosud stojí v Klášteře. Tak by mohla být určena lokalizace mlýnského rybníka, *piscina molendinari*, uvedeného v listině z roku 1577.

Ztotožnění „velkého rybníka pod městečkem Vilémovem“ je složitější. Místní pamětníky nenapadlo, co by to mohlo být. Z několika rozhovorů vyplynula možnost, že by tak vlastně mohl být označen „Jesuitský rybník“ ležící na Hostačovce, asi 3 kilometry po proudu potoka pod Vilémovem. Adjektivum „velký“ je zcela namístě, jedná se v širokém okolí o největší rybník přehrazující mohutnou hrází skalnaté a strmé údolí Hostačovky. Dosavadní vlastivědná literatura uváděla jako jeho někdejší vlastníky jezuitu sídlící na své řádové rezidenci v nedalekém (Golčově) Jeníkově. Proto se samo sebou předpokládalo, že Jesuitský rybník jezuité vybudovali, ačkoli by mohl být staršího původu.

Pomístní jméno „Ve strachu“ dokládají místní pamětníci (za informaci děkuji panu Josefu Pecovi z Vilémova - Kláštera) shodně v údolí Babského potoka pod klášteřem, samotný rybník „Strach“ ale zanikl. Kliment Čermák ostatně uvádí ve své zprávě z roku 1888 (Čermák 1888, 123 - 124) ruiny kláštera sahající až ke břehu rybníka „Mnich“ a také jsou zde z pozdější doby uváděny zbytky příporného pilíře při severovýchodním okraji rybníka (Birnbauková - Jansová 1929, 346). Nic takového v terénu patrně není a nebylo ani v roce 1888, kdy jsem procházel celý areál.

Půdorysná dispozice kláštera

Vnitřní půdorysné rozvržení, resp. struktura, zaniklého vilémovského kláštera je sice nejasné, přesto se podařilo zachytit několik stop, které umožňují načrtnout určitou představu. Pro její poznání jsou klíčové stručné poznámky časlavského muzejníka a archeologa Klimenta Čermáka (Čermák 1888, 123 - 124), ze kterých je patrné, že viděl nadzemní ruiny klášterních staveb s ojedinělými zbytky gotických tesaných prvků a kameny s maltou, k čemuž poznamenal, že jsou vybírány na stavební kámen (Čermák 1888, 123).

O dvacet let později, kolem roku 1900, Horák s Chramostou už tuto situaci nezaznamenali. Uvádějí špitál, domky číslo popisné 14, 15 a 18 v místech bývalého kláštera, bývalý pivovar a panský dvůr. Pivovar již dnes neexistuje, zaniklý špitál („millesimovský“ podle majitele panství v 18. století) byl odlišný od „špitálu kláštera vilémovského“ z roku 1524 (Horák - Chramosta 1923, 104). Stejně tak Birnbauková a Jansová pouze uvádějí nepatrné zbytky zdiva (Birnbauková - Jansová 1929, 346).

Horák s Chramostou uvedli ještě jednu zajímavou informaci o poloze prelatury: ...v místech bývalé prelatury stojí zámek... (Horák - Chramosta, 1923, 104). Z kontextu vyplývá, že odlišovali termín „klášter“ a „prelatura“. Potom je možné, že měli skutečně na mysli prelaturu jako opatský dům, který býval spíše na okraji klášterního areálu (Vlček - Sommer - Foltýn, 1997, 723). Nelze proto vyloučit, že povědomí o poloze takové honosné stavby, jakou byl opatský dům - prelatura, bylo kolem roku 1900 ještě živé. V současnosti tomu tak ovšem není. Stejně tak je zajímavá Horáková a Chramostova lokalizace kláštera do míst domů číslo popisné 18, 15 a 14. Při pohledu na mapu (obr. 3) by to mohlo znamenat polohu části kláštera při okraji terénní hrany terasy nad Babským potokem, k níž ze severní strany přiléhá konventní chrám. Nepřekvapí ani nálezy kostrových hrobů u dnešní silnice v těchto místech. Čermákova zmínka (Čermák 1888, 123) o objevu „velikého krušce zvonoviny“, ačkoli je lokalizována

zcela volně, z kontextu vyplývá, že měl na mysli také bezprostřední okolí nálezu kostrových hrobů.

Nyní je areál zámku s parkem a oborou nepřístupný, podle mého pozorování v roce 1988, kdy bylo možné volně celý prostor projít, se zdá, že přesuny zeminy neproběhly. Za vlastní budovou zámku, směrem do parku (obr. 3), se nacházejí uměle navršené terénní stupně, které svědčí o masivním přesunu zeminy. Tomu odpovídaly i v roce 1988 provedené výkopy kolem zdiva zámku, hluboké asi jeden metr, prořezávající navážky, místy obsahující drobné fragmenty redukčně pálené keramiky evidentně v druhotném uložení. Rovněž tak mělké, asi půl metru hluboké výkopy provedené v roce 1998 při vnější (severní) zdi parku směrem k silnici (a dnes již zaniklému příkopu) neukázaly nic pozoruhodného. Čermákem zmíněné gotické tesané prvky používané coby stavební kámen jsem přímo v osadě Klášter při opravě tamních domů nikdy neviděl. Stejně tak jím pozorované ruiny staveb na hraně údolí nad Babským potokem již neexistovaly.

Zajímavá je v literatuře citovaná zpráva, podle které „V roce 1676 stál zámek či tvrz, dílem ohrazený, dílem neohrazený, v ohradě klášterní“ (Birnbbaumová - Jansová 1929, 362). To by naznačovalo do jisté míry umístění klášterního areálu v terénu tak, jak jej zachycuje ještě první vojenské mapování, jinak řečeno, že středověká dispozice klášterního areálu je ve svých hranicích částečně respektována dnešním zámeckým areálem a parkem a samozřejmě rybníkem Mnich a údolím Babského potoka (obr. 2). To neznamená doslovné kopírování středověké půdorysné situace. Zdi, které v současné době ohrazují zámek a park, nerespektují původní situace, což je dobře vidět v místě nálezů koster a domů čp. 14, 15 a 18.

Zajímavé výsledky přinesla detekce zbytků klášterních staveb geoelektrickou odporovou metodou v roce 1982 (obr. 4). Protože výsledky tohoto průzkumu, který zachytil výrazné odporové anomálie v místech, kde ústní tradice předpokládala centrální stavby zaniklého kláštera, nebyly publikovány, uvádím mapku s výsledky měření včetně technické zprávy (příloha 1, obr. 4). Provedení těchto měření podnítl historik Vilém Václav Kremer (obr. 5).

V souvislosti s uvedeným geofyzikálním průzkumem považuji za vhodné uvést sdělení Josefa Peca z období sucha v létě 1980. V místě zachycených odporových anomálií pozoroval pruhy nižšího vzrůstu trávy, který při pohledu z mírné vyvýšeniny vytvářel pravoúhlé půdorysné obrazce. Předpokládám, že viděl vegetační příznaky nad destrukcemi zdí zvýrazněné dlouhým suchem v podobě vyprahlostních příznaků (Kuna 2004, 78). V místech odporových anomálií za budovou zámku, vždy pravidelně na jaře, bylo možné pozorovat bujněji rostoucí travu, která tak vytvářela při pohledu z výšky (z nejvyššího patra zámku - tehdejší školy) pravidelný obrazec. Jednalo se o půdorys obdélníkovitého tvaru, který svojí podélnou osou, téměř kolmou na delší osu zámecké budovy, směřoval západním směrem do dnešního parku.² Domnívám se, že zdivo, které se takto zobrazovalo, se nalézá nehluboko pod povrchem.

Výsledky měření z roku 1982 (obr. 4) nelze jednoznačně interpretovat, zajímavá je východozápadní orientace největšího objektu, který bez dalších údajů nelze posoudit. Nález kostér z roku 1974 (a již zmíněné nálezy popisované Klimentem Čermákem z roku 1888) pocházejí ze vzdálenosti pouhých několika metrů jihovýchodně od této zjištěné anomálie.³

Klášterní špitál

Je doložen výslovnou zmínkou z 22. července 1524.⁴

Tato dokládá existenci, užívání a funkčnost části klášterního areálu po jeho opuštění benediktiny a potvrzuje možnost, že nejméně jedna jeho část byla nadále využívána i po roce 1421.

V roce 2004 se mně podařilo lokalizovat „špitál kláštera vilímovského“ tak, jak je zmíněn ve zprávě

- 2 Za informaci děkuji Václavu Šimonovi (Heřmanice) a Mgr. Petru Hájkovi (Chotěboř), bývalému učiteli Základní školy ve Vilémově, který tento porostový příznak, pravidelně každý rok na jaře se opakující, ukazoval žákům.
- 3 Popsané geofyzikální měření představuje zajímavé memento, na kterém lze doložit, jak málo stačí k tomu, aby zajímavé a exaktní výsledky, které mohou přispět k poznání sledované lokality, zanikly, aniž byly publikovány. Soukromý archiv iniciátora výzkumu, JUDr. Václava Kremera (obr. 5), kde byly uloženy, již v jednom celku neexistuje, nebýt toho, že si je uschoval pro sebe Ing. Jaroslav Flegr, je otázkou, zda by se vůbec ještě někde našly.
- 4 ... Stateční Zdeněk a Mikuláš ... Trčkové z Lípy etc. Pohánějí ... Jana Trčku z Lípy ... i ... Zdeňka bratra jeho mladšího Viniti ho chtí z nevydání XXV kop grošuov českých do špitálu kláštera Vilímovskýho, a to těch, kteréž jest někdy statečný Mikuláš Trčka z Lípy odkázal kšaftem svým; AČ XXXIII, s. 162, č. 5635.

z roku 1524 (AČ 33, 162, č. 5635), do míst budovy dnešní mateřské školy. Lze jej klást do prostoru stavení na parcele popisné parcelní číslo 10 zachyceného na mapě stabilního katastru severovýchodně od kostela (obr. 3).⁵ Z dalších zdrojů v místě toto nemám dosud potvrzené, zdá se, že již upadla v zapomnění. Ze stejného zdroje pochází informace o místě novějšího špitálu, tak zvaného „millesimovského“. Jeho budova, která stojí na parcele č. 33 (obr. 3), sousedí s pivovarem a je zachycena spolu s ním na okraji hospodářského dvora - každá ze dvou budov na jedné straně cesty (obr. 2, 3). Novověký špitál, nazývaný též chudobinec, který je uváděn jako existující ještě v literatuře z počátku 20. století (Horák - Chramosta 1923, 104), byl založen v roce 1753 (Štědrá 2004, 24).

Klášterní špitál sloužil k ubytování poutníků, u benediktinů byl obvykle umístěn na okraji kláštera v blízkosti hlavního vstupu (Sommer 1996, 62). To by souhlasilo s naznačenou strukturou celého klášterního areálu. Tento původní, středověký špitál v pramenech spolehlivě doložený jako existující a funkční v roce 1524 (AČ 33, 162, č. 5635) je třeba odlišit od novějšího špitálu, vzniklého v 18. století. Povědomí o jeho poloze také zaniklo, ale je příležitostně zmiňován v literatuře jako tehdy existující společně s panským dvorem a pivovarem (Horák - Chramosta 1923, 104).

Hospodářské zázemí kláštera

Další zprávu o dispozici zpusťlého kláštera uvádí August Sedláček.⁶ Vzhledem k tomu, že tato zpráva zachycuje situaci v době zahájení novověkých přestaveb areálu, které vyústily do dnešní podoby zámku a parku, je pravděpodobné, že tehdejší úpravy respektovaly pouze základní půdorys klášterního areálu vymezený terénem. Stejně tak je možné, že klášterní areál neutrpěl v roce 1421 fatální škody a jeho budovy byly ještě v 16. století používány minimálně k hospodářským účelům. Považuji za pravděpodobné, že hospodářské zázemí kláštera se nalézalo v místech hospodářského dvora, na jehož jihozápadním okraji stál panský pivovar (jeho ruiny zde přetrvávaly do roku 1961). Bývalý panský pivovar se podařilo přesně lokalizovat na okraji hospodářského dvora, za což děkuji panu Josefu Pecovi z Vilémova - Kláštera, který zbytek zdí (dochovaný v době likvidace do výše prvního patra) panského pivovaru pamatuje. Pivovar stál v místě dnešního kravína v areálu zemědělského dvora nedaleko zámeckého parku. Dnešní kravín (je dobře vidět na leteckém snímku; obr. 1) byl postaven na jeho místě po zplanňování terénu v roce 1961. Je možné proto konstatovat, že panský pivovar je zachycen na západním okraji zemědělského dvora na prvním vojenském mapování (obr. 2).

Poslední listinnou stopou po klášterním majetku v Čechách je listina z roku 1577, kdy císař Rudolf II. zřídil komisi pod vedením Beneše Benedy z Nečtin (Dobner VI, 470, č. 80; Solař 1868, 416) k prodeji zbytků majetku kláštera. Tato listina zároveň představuje zakončení procesu přeměny zápisného zboží na dědičné, čili alodifikaci, kterou byly faktické vlastnické poměry právně kodifikovány. Mezi povšechným výčtem jednotlivých majetkových položek jsou drobné zmínky, které umožňují podrobnější pohled. *...dirutum monasterium willemoviensce cum curia, & villa, quam Dominus Benessius de novo construi fecit cum ... cum braxaterio monasterii, popinis tam in monasterio, quam in oppido Willemoviensi.* Doslova řečeno: zbořený klášter vilémovský s hospodářským dvorem, vesnicí panem Benešem nově postavenou... s pivovarem klášterním, krčmami jak v klášteře, tak v městečku Vilémově (Dobner VI, 470, č. 80; Solař 1868, 416).

Citovaná zmínka o krčmě v klášterním areálu uvedená k roku 1577 může naznačovat snahu využít stojících budov hospodářského zázemí, když využití staveb vlastního kláštera bylo limitováno jeho původním účelem, tedy pro potřeby mnišské komunity, možná i poškozením v roce 1421. Vlastní klášter se zřejmě jevil obtížněji adaptovatelný pro jiné než církevní využití v pohusitských poměrech, a proto postupně chátral. Výslovná zmínka o krčmách ve Vilémově nepřekvapí, jednalo se o poddanské městečko, kde klášter za svého života nejspíše pronajímal minimálně dvě hospody (jak svědčí použití plurálu) a kam dodával pivo z vlastního pivovaru - prokazatelně před rokem 1421 (Dobner VI, 470, č. 80; Solař 1868, 416).

Hospodářský dvůr, který se dodnes nalézá v místech, kde jej zachytilo první vojenské mapování a následně stabilní katastr (obr. 2, 3), vykázal tedy pozoruhodnou životnost. Předpokládám jeho existenci v místech a plošném rozsahu, jak existuje dodnes. O jeho vnitřní struktuře, snad s výjimkou pivovaru,

⁵ Bohužel zatím jen podle tradice, kterou mám doloženou ze vzpomínek mojí nevlastní matky Jany Pehalové.

⁶ V roce 1557 klášter zbořený, v témže klášteře dvůr poplušní, drahně domů v ohradě klášterní; Sedláček 1900, 296.

však nevíme nic. V řešení otázky, kdy tento dvůr, evidentně v těsné prostorové návaznosti na vlastní klášter, vznikl, jsme odkázáni na dohady. Prameny o jeho existenci mlčí. Příležitostně jsou zmiňovány hospodářské dvory, *curiae*, v jednotlivých listinách týkajících se klášterního majetku. Vůbec první zmínka o existenci klášterního dvora je ze dne 6. března 1279, kdy došlo k pronájmu klášterních statků. Opat Jaroslav rozdělil vesnice a dvory, *curias*, ve Vlačicích a v Bučicích na Čáslavsku nějakým ve smlouvě blíže nespecifikovaným osadníkům a dal jim je právem německým (RBM II, 1882, 500, č. 1167; Dobner VI, 384). Dále v listině sepsané 13. července 1318, kdy konvent zbaven svých obvyklých důchodů a postižen naprostou chudobou, dává do zástavy vesnici Lipničku s dvorem (*tocius nostri capituli villam nostram Lypniczkam et curiam ibidem...* RBM III, s. 188, č. 456; Sameš 1934, s. 27; Solař 1868, s. 409). V listinách sepsaných ve 14. století je již výskyt hospodářských dvorů zcela běžný.

Podle uvedených údajů a souvislostí můžeme předpokládat, že hospodářský dvůr v plošném rozsahu, jak se dochoval dodnes, vznikl již ve středověku. I v odpovědi na tuto otázku jsme odkázáni na budoucí terénní zásahy v místech hospodářského dvora. Domnívám se, že kontrolovat terén dnešního dvora, ve kterém se patrně budou skrývat jednotlivé vývojové fáze hospodářského zázemí kláštera, je stejně důležité, jako sledovat zánikové horizonty po vlastním konventním chrámu a klausuře, které nepochybně také existují.

Farní kostel Panny Marie

S problematikou půdorysu kláštera souvisí otázka prostorového vztahu kostela Panny Marie a klášterního areálu, zda tedy tento kostel byl součástí klášterního areálu, nebo stál samostatně. Odpověď značně usnadňují písemné prameny. Z kostela se dochovala kostelní věž a část lodi, v novověku došlo ke změně patrocinia, zřejmě po rozsáhlé přestavbě v 17. století byl zasvěcen svatému Václavu.

První zmínka o umístění kostela Panny Marie ve vztahu ke klášteru je z 12. ledna roku 1382, kdy arcibiskup pražský podával dobrozdání k papeži *Archiepiscopo ... informationem referat* ve sporné věci *contra quosdam saeculares litigaverunt* valečské fary *parrochialis ecclesia in Valč* a zároveň ve věci fary u kostela Panny Marie ve Vilémově mimo *uniatur monasterio in Vilémov*, jež byla obsazována mnichy opatem ustanovenými *abbas et conventus dictae ecclesiae patroni existunt et super eius iure patronatus*. (MV V, pars I., s. 59, č. 71, Sameš 1934, 80).

Vzápětí téhož dne vydaná listina potvrdila, že farní kostel *parrochialis ecclesia s. Mariae in Vilémov* nalézající se *infra saepta monasterii in Vilémov ... sita*, kde mají vykonávat duchovní správu mniši uvedeného kláštera *per monachos dicti monasterii ... loci ordinario praesentatos regi consueverat...*, ale kde jsou protiprávně ustanoveni *illegitime rectores instituti sunt* do duchovní správy již třikrát za sebou světští kněží *tres saeculares clerici* (MV V, pars I., s. 59, č. 72; Sameš 1934, 80).

Korespondence ve věci patronátního práva pokračovala v roce 1421, kdy 29. srpna žádal opat a konvent Apoštolský stolec *Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov supplicat...* o potvrzení patronátního práva ve Vilémově *parochiales ecclesiae s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii* a ve Valči *et in Valeč ... iure patronatus... incorporantur*. (MV VII, s. 332, č. 793).

A znovu v téže záležitosti 3. října 1421 – *Abbas et conventus monasterii s. Petri in Vilémov supplicat...* *ad ambas parochiales ecclesias, scilicet s. Mariae in Vilémov intra muros monasterii... se referant* (MV VII, s. 340, č. 813).

Zde je vhodné zamyslet se nad užitím termínů „*infra septa*“ v roce 1382 a „*intra muros*“ v roce 1421. Inspirací je rekonstrukce sázavského kláštera (Sommer 1996, 16, 24). V roce 1382 použitý výraz „pod přepážkou“ je možné chápat stejně jako v případě sázavského kláštera, kde také jakási přepážka ve smyslu lehké zdi nebo kúlového plotu oddělovala klášter od kostela s laickou osadou, přičemž obě části byly součástí jednoho areálu navíc obehnaného příkopem a opevněním. Navíc v případě vilémovského kláštera je kostel Panny Marie skutečně na svahu pod předpokládanou polohou kláštera. Použití výrazu „mezi zdmi“ o třicet devět let později v roce 1421 může znamenat buď vytvoření mohutnější ohradní zdi, která v tomto období obehнала celý areál, anebo jiné vyjádření autora listiny pro popis terénní situace, děpodobně obehnaného příkopem, který jej minimálně vymezoval, nejspíše však také plnil i obrannou funkci společně se „zdmi“ uvedenými v roce 1421.⁷

⁷ Srov. Birnbaumová - Jansová 1929, 346: „Oba tyto kostely nacházely se v ohradě klášterní, která asi při poloze jeho v místě odlehlelém a pustém byla dosti pevností“.

Polohu v pramenech uvedené zdi charakteru „přepážky“ (infra septa), která oddělovala vlastní klášter a farní kostel, nelze přirozeně ztotožnit se severovýchodní částí v dnešní době existující zdi se vstupní branou, která ohraničuje zámecký areál.⁸ Stručně shrnuto - předložená analýza jednotlivých údajů získaných z literatury a od místních lidí a konfrontovaných s terénem ukazuje se značnou pravděpodobností na rozsah a členění základních částí vnitřní struktury klášterního areálu v době jeho opuštění benediktiny (v roce 1421). Vilémovský klášter se tedy nalézal na ploše vymezené hranou údolí Babského potoka, k níž přiléhala ústřední částí, a dále směrem k jihozápadu hospodářským dvorem a jeho zázemím. Podélná osa celého areálu procházela od rybníka Mnich přes dnešní park a zámek směrem ke kostelu svatého Václava. Od západu areál vymezoval rybník Mnich a z něj vytékající potok, který se v podobě zčásti zachovalého příkopu (v dnešní oboře), v části nedávno zaniklé (ústila nad dnešní hasičskou zbrojnicí), vléval do Babského potoka v místě dnes v terénu nepoznatelném. Tato situace je dobře patrná ještě na prvním vojenském mapování z konce osmnáctého století. Podélný tvar celého areálu nad Babským potokem a základní dominanty jej vymezující jsou také dobře vidět na leteckém snímku (obr. 1).

Je tedy možné, že ústřední část kláštera v podobě rajskeho dvora a přiléhajícího konventního kostela ležela v místech za dnešním zámkem, kde proběhlo geoelektrické měření z roku 1982 (obr. 4) a pozorování vyprahlostních příznaků v roce 1980. Do stejných míst ji klade také místní tradice.

Domnívám se, že toto vymezení areálu společně s identifikací jeho ústřední části západně a jižně od dnešního zámku, totiž míst předpokládané klausury a přiléhajícího konventního kostela, přispěje k lepšímu poznání a snad i důsledné památkové ochraně možných pozůstatků klášterních staveb. Odhaduji totiž, že tato místa nebyla příliš postižena novodobými úpravami terénu a skrývají tedy nedotčené nálezové horizonty. To platí částečně i o stopách nejstarší fáze kláštera, kterou je třeba podle principu kontinuity klášterní klausury a konventního kostela (stabilitas loci) klášter rovněž do těchto míst.

Stavební sloh zaniklého kláštera

Podle Čermákem nalezených zbytků tesaných gotických prvků (Čermák 1888, 123 - 124) na zboření kláštera lze soudit na čistě gotickou dispozici klášterní architektury, i když o podobě kláštera v době jeho vzniku nevíme nic. To je umocněno dochováním vrcholně gotické věže bývalého farního kostela Panny Marie v dnešní osadě Klášter, který patřil do klášterního areálu. Ovšem tento zbytek gotické architektury dokumentuje pouze závěrečnou fázi existence kláštera, byl-li to také sloh původní již pro první zděné klášterní stavební objekty, je málo pravděpodobné. U archeologicky zkoumaných benediktinských klášterů sázavského a na Ostrově u Davle jsou doloženy provizorní, dřevěné klášterní stavby po dobu prvních asi sto let jejich existence (Sommer 1991, 75).

První fáze výstavby kláštera mohla být ještě v románském duchu. Příklady pozdně románské architektury jsou v okolí dodnes dochovány. Je to kostel v Okřesanči (Líbal 2001, 289; Birnbaumová - Jansová 1929, 271 - 273) či jediné pozdně románské okno u kostela v Kněži (Líbal 2001, 182 - 183; Birnbaumová - Jansová 1929, 234 - 236). Stavba sama je spíše raně gotická, vstupní portál i okno lze datovat do období kolem roku 1250. Stejně tak lze časově zařadit i nedaleký, v jádru raně gotický kostel v Habrech. Dokladem románské architektury je kostel sv. Maří Magdaleny v Pařížově (Birnbaumová - Jansová 1929, 274 - 276; Varhaník, 2008, 377 - 386) s kostelní věží nepochybně ze 12. století a nedaleký románský kostel sv. Kříže (Líbal 2001, 429; Birnbaumová - Jansová 1929, 292) u Ronova nad Doubravou se zaniklou středověkou vesnicí Protivany (Pehal 2003) a protější pozdně románský (Smetánka - Škabrada 1975, 262 - 266) kostel sv. Martina.

Otázku stavebního vývoje vilémovského kláštera by tak definitivně mohl vyřešit třeba jen částečný archeologický odkryv. Povrchový průzkum mohl pochopitelně významně přispět v době, kdy ruiny kláštera byly na povrchu terénu ještě patrné a zřetelné. Navíc Čermákovy nálezy částí gotického ostění, které uložil v čáslavském muzeu, podlehlly „běhu času“, v každém případě jejich současná revize není možná (ústní sdělení Jolany Šanderové z Městského muzea Čáslav v roce 2005). Z architektonických

⁸ Podle v rodině autora ústně tradované vzpomínky, pocházející od již zmíněného amatérského archeologa A. Houžvičky, se původní zeď, septum, nalézala několik metrů pod dnešní zdí. A přibližně ve směru dnešní brány před zámkem byla také původní vstupní brána do vlastního klášterního areálu směrem ke klášternímu špitálu. Oba tyto údaje nelze již dnes doložit, ačkoliv já osobně je považuji za důvěryhodné. Pocházejí z přibližně stejného období jako zmínka Horáka a Chramosty o poloze prelatury v místě dnešního zámku, tedy z místní tradice, tehdy ještě živé, dnes již zaniklé.

zbytků po klášteře se dochoval, a to jen pouhou náhodou, fragment reliéfu vítězího beránka (Pehal 2007, 172 - 178), který byl snesen z místa svého druhotného zazdění při nedávné opravě věže kostela sv. Václava. Tato část tympanální plastiky se svojí celkovou úrovní hlásí do pozdněrománského období, do třicátých až čtyřicátých let třináctého století (Pehal 2007, 175).

Průzkum věže kostela svatého Václava

Kostelní věž představuje jediný zbytek farního kostela Panny Marie. Protože od jejího zevrubného popisu uplynulo již více než osmdesát let (Birnbauová - Jansová 1929, 348 - 349), bylo na místě se na tuto stavbu znovu zaměřit. Mezitím totiž došlo k několika jejím stavebním opravám, ta poslední v roce 1990 ponechala odkrytý, do té doby nepoznaný, vstupní portál. Je umístěn při patě severní stěny věže, dochován z podstatné části (obr. 6) včetně horních partií patek. Je nezdobený, jednoduché profilace, vyrobený z opuky, velmi pravděpodobně místní provenience z nedalekého jámového lomu. V protější stěně věže je zazděn další vchod bez ostění, který vedl zřejmě dále do kostela. Jinak je přízemní věžní místnost slepá, bez oken, s křížovou klenbou bez patrného ostění. Nynější vchod na věž je při patě východní stěny jednoduchým nezdobeným obdélníkovým portálkem, který není původní, pochází nejspíše z doby barokních úprav, možná i později. Šnekové schodiště, zmíněné i v literatuře, vede do prvního patra, kde se nachází pozdně gotický portálek. V této místnosti s valenou klenbou jsou dochované dvě konzoly jako zbytky zaniklé křížové klenby. Mohutná věž kostela se střilnovitými okénky nepřímo svědčí pro možnost opevnění širšího klášterního areálu.

Z původní lodi kostela Panny Marie se dochovaly fragmenty zdiva odkryté při opravách kostela v osmdesátých letech dvacátého století, jak dokládá zápis v obecní kronice z roku 1988, který informuje, že severozápadní roh chrámové lodi je z podstatné části z původního zdiva a že v západní stěně bylo objeveno úzké gotické okno (Štědrá a kol. 2004, 87). Stejně tak byl odkryt vedle dnešního hlavního - barokního - vchodu do chrámové lodi zbytek původního gotického vstupu, a to fragment dolní části ostění bez oblouku, který se nalézal vlevo směrem ke kostelní věži.⁹

Závěrečné shrnutí

Umístění vilémovského kláštera v terénu v blízkosti hrany hlubokého potočního údolí a z druhé strany vymezení dalším potokem, v blízkosti přírodních zdrojů (stavební kámen, voda) svědčí pro velice uvážlivý výběr místa, typický pro benediktinské konventy. Stejně tak vnitřní struktura kláštera odpovídá benediktinskému stavebnímu modelu. Jednalo se patrně o velký, nikoliv nevýznamný klášter, jehož architektura se zřejmě nelišila od jiných dochovaných benediktinských klášterů. Příklad této podobnosti spatřuji ve srovnání s dobře dochovaným a poznaným sázavským klášterem, kterému se zaniklý vilémovský klášter svou strukturou a umístěním v krajině mohl podobat.

Po vilémovském klášteře zůstaly nepatrné stopy, a to více či méně věrohodně doložená místa, kde stával klášterní špitál, opatský dům, pivovar a hospodářský dvůr, která dávají tušit, že velikostí a vnitřním členěním se vilémovské opatství nijak nelišilo od jiných klášterů období středověku. Geofyzikální průzkum v roce 1982 možná zachytil zbytky konventního chrámu sv. Petra a Pavla společně s přiléhající klausurou. To je podporováno přesnou lokalizací starších nálezů kostrových hrobů nedaleko zjištěných odporových anomálií. Vilémovský klášter sdílel osud dalších řádových domů, ať již benediktinských (Opatovice), nebo jiných (Drobovice). Poté, co byl rychle sekularizován jejich pozemkový majetek, stal se návrat řeholníků do jeho zdí nemožným.

Autor se věnuje problematice golčovojevíkovského regionu a tedy i vilémovského kláštera se střídavým úsilím, daným časovými možnostmi, od roku 1988. To je doba, která snad opravňuje k jistému zamyšlení nad stavem poznání a jeho výhledy do budoucnosti. Tak především je třeba říci, že od vyze Samešových a z předchozích (Čermák 1888, 123 - 124; Birnbauová - Jansová 1929) prací dosud čerpáme. Výsledky povrchových průzkumů včetně povrchových nálezů keramických zlomků vůbec ne-nasvědčují existenci významné středověké lokality se zázemím, jakou zaniklý klášter bezesporu byl. Pečlivé prohlídky terénu a jeho reliéfu objevily jen velmi sporadické stopy. Ale přisuzovat téměř úplné vyhlazení klášterního areálu pouze husitům není, myslím, na místě.

⁹ Tuto informaci potvrdil a upřesnil Petr Hájek, který tehdejší opravu se zájmem a smyslem pro detail sledoval.

Kláštevní areál husité v roce 1421 obsadili, pokud v něm bylo co, tak nepochybně vydrancovali, ale k závažnějšímu poškození nebo dokonce zničení, jak předpokládala starší literatura, patrně nedošlo. Rychlost, s jakou byl sekularizován majetek vilémovského opatství, svědčí pro to, že prvoplánovým cílem obsazení kláštera nebylo jeho zničení, nýbrž oloupení. V pohusitských Čechách kláštevní areál již patrně neměl využití a tak postupně chátral, ovšem jeho část, hospodářský dvůr, byť ve zcela přestavěné podobě, existuje dodnes.

Poděkování

Na přípravě tohoto článku mně velmi pomohly informace mnoha lidí přímo z popisované oblasti a z mého nejbližšího okolí, které bych bez jejich pomoci nikdy nezískal.¹⁰

Prameny

Archiv český, tomus XXXIII, registra soudu komorního z let 1524 - 1526, vydal Jaromír Čelakovský, dokončil Gustav Friedrich, v Praze 1918.

Cronica domus Sarensis, edidit Jaroslav Ludvíkovský, přeložil Richard Mertlík, Brno, 1964.

Gelasius Dobner, Monumenta historica Boemiae, tomus VI - Diplomatarium exstincti monasterii willemoviensis Ordinis S. Benedicti ab anno 1214 usque ad anno 1577, Praga 1785.

Flegr, J. 1983: Technická zpráva o elektronickém průzkumu klášterišť v obci Vilémov - Klášter, Spytovice. Uloženo v elektronické formě u autora a v Muzeu Vysočiny Havlíčkův Brod.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemias illustrantia, Tomus V, Pars I. (Annorum 1378 - 1396), Acta Urbani VI. et Bonifacii IX., opera K. Krofta, Praha 1903.

Monumenta Vaticana, res gestas Bohemias illustrantia, Tomus VII, Acta Martini V. (Annorum 1417 - 1431), edidit Jaroslav Eršil, Pragae 2001.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars II Annorum 1253 - 1310, opera Josephi Emler, Praha 1882.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars V Annorum 1346 - 1355, opera Jana Zachová, fasciculus 3 (Anni 1350 - 1352), Dolní Břežany 2000.

Literatura

Birnbaumová, A. - Jansová, L. 1929: Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Časlavském, Praha.

Berndorf, A. 1969: Pomístní jména na Nepomucku ukazující na činnost cisterciáckého kláštera zaniklého roku 1420, Zpravodaj Místopisné komise při ČSAV 10/2, Praha.

Čermák, K. 1888: Zříceniny kláštera ve Vilémově, Památky archaeologické a místopisné 15, 123 - 124, Praha.

Černý, E. 1979: Zaniklé středověké osady a jejich plužiny, Praha.

Durdík, T. 2005: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha.

Fišera, M. - Štěpánek, P. 1996: Geologická mapa ČR List 13-43 Golčův Jeníkov, měřítko 1 : 50 000, Český geologický ústav, Praha.

Horák, F. - Chramosta, E. 1923: Cesta Liběcká, Praha.

¹⁰ Tak především je to všestranná podpora mojí nevlastní matky Jany Pehalové, bez níž by tato práce nevznikla, protože by mě ani nenapadlo se těmito tématy vůbec zabývat. V jejich vzpomínkách se také dochovaly vzpomínky a cenné útržky informací, kdy jako dítě doprovázela svého dědu pana Antonína Houžvičku (1880 - 1960), který společně s proslulým Jaroslavem Petrbokem (1881 - 1960) prošel mimo jiné sledovanou oblastí.

Jaroslavu Flegrovi (Spytovice) vděčím za výsledky odporových měření v místě kláštera a jejich zasvěcenou interpretaci. Josef Peca z Vilémova - Kláštera poskytl cenné informace z místa samého, jak si je pamatoval za posledních 50 let. To samé platí o pomoci Miloslava Růžičky (Vilémov), který mně také dal k dispozici ilustrativní letecké snímky, jež příležitostně v minulosti pořídil. Řadu klíčových detailů mně laskavě poskytl Petr Hájek, který se touto problematikou dlouhodobě zabývá a během svého působení na škole ve Vilémově viděl a sebral drobné, ale důležité poznatky, které moji práci zdokonalily.

Pavlu Rousovi z Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě děkuji za pečlivé pročtení textu a cenné připomínky k němu. Všem jmenovaným děkuji za pomoc, která moji práci obohatila, pokud jsem snad někoho neúmyslně opomněl, tak se mu tímto omlouvám.

Last but not least, velké díky zaslouží Zdeněk Měřinský za pečlivé a podnětné korektury a připomínky.

- Chadraba, J. 1926: Vojenský hřbitov v klášteři, Podoubraví 3, 23-24, Čáslav.
- Charvátová, K. 1985: Význam cisterciáckého řádu pro osídlení Čech, Archeologia historica 10, Praha.
- Charvátová, K. 1998: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 1, Fundace 12. století, Praha.
- Charvátová, K. 1998: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142 - 1420, svazek 2, Kláštery založené ve 13. a 14. století, Praha.
- Klápště, J. 1981: Středověké osídlení Černokostelecka, Památky archeologické 73, 416 - 458, Praha.
- Kuna, M. 2004: Nedestruktivní archeologie, Praha.
- Kupka, V. - Čtverák, V. - Durdík, T. - Lutovský, M. - Stehlík, E. 2002: Pevnostní opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha.
- Kuthan, J. 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách, Praha.
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Praha.
- Libal, D. 2001: Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek, Praha.
- Merhautová, A. - Třešník, D. 1984: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha.
- Pehal, Z. 2002: Zaniklý středověký hrad v poloze „Na červenici“, katastrální území Sirákovice (okres Havlíčkův Brod), Sborník 2, 61 - 69, Havlíčkův Brod.
- Pehal, Z. 2003: Keramika 13. století od kostela svatého Kříže nedaleko Ronova nad Doubravou (okres Chrudim), Chrudimský vlastivědný sborník 7, 3 - 17, Chrudim.
- Pehal, Z. 2006: Zaniklá středověká vesnice Mrchojedy, k. ú. Sirákovice, okr. Havlíčkův Brod, východní Čechy, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 32, 150 - 162, Hradec Králové.
- Pehal, Z. 2007: Fragment tympanální plastiky z Vilémova - Kláštera, okr. Havlíčkův Brod, Zpravodaj muzea v Hradci Králové, 33, 172 - 177, Hradec Králové.
- Roubík, F. 1959: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha.
- Rous, P. 1986: Dva středověké sídlištní soubory ze sbírek chotěbořského muzea, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech, Hradec Králové.
- Sameš, Č. 1933: Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, 34 - 180, Praha.
- Sameš, Č. 1934: Klášter Vilémovský, Časopis společnosti přátel starožitností Československých v Praze 42, 22 - 163, Praha.
- Sedláček, A. 1900: Hrad, zámky a tvrze království Českého 12, Praha.
- Sedláček, A. 1998: Místopisný slovník království Českého, Praha.
- Smetánka, Z. - Škabrada, J. 1977: K počátkům města Ronova nad Doubravou, in: Středověká archeologie a studium počátků měst, 105 - 112, Praha.
- Smetánka, Z. 1988: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna, Praha.
- Smetánka, Z. 2004: Legenda o Ostojovi, Praha.
- Solař, J. 1868: Vilémov, klášter benediktinský s kostelem svatého Petra a Pavla, Památky archaeologické a místopisné 7, 408 - 415, Praha.
- Sommer, P. 1991: První dvě století benediktinských klášterů v Čechách, Studia mediaevalia Pragensia II., 75 - 100, Praha.
- Sommer, P. 1996: Sázavský klášter, Praha.
- Šmahel, F. 2001: Husitské Čechy, struktury, procesy, ideje, Praha.
- Štědrá, E. - Kreibich, J. - Růžicka, M. - Tuček, V. 2004: Vilémov. Vilémov.
- Urban, J. 2003: Lichtenburkové - Vzestupy a pády jednoho panského rodu, Praha.
- Varhaník, J. 2008: Pařížov (okr. Chrudim) - nadstandardní refugium ve věži vesnického románského kostela. In: Archaeologia historica, 33, s. 377 - 386.
- Viček, P. - Sommer, P. - Foltýn, D. 1997: Encyklopedie českých klášterů, Praha.
- Žemlička, J. 2002: Počátky Čech královských (1198 - 1253), Praha.

Příloha 1

Technická zpráva o elektronickém průzkumu klášterišť v obci Vilémov - Klášter

Ve dnech 18. 10. - 22. 10. 1982 byl uskutečněn elektronický průzkum historického areálu Vilémov - Klášter. Tento průzkum provedli v rámci diplomové práce studenti Stavební fakulty ČVUT v Praze, katedra vyšší geodézie - Jaroslav Miloš a Stanislav Seifert. Průzkum byl proveden elektrickou odporovou

metodou pomocí aparatury EOM pracující se střídavým proudem.

Po konzultaci s dr. Kremerem a po vyslechnutí místních znalců v místě samém bylo území přicházející v úvahu podrobeno vyhledávacímu průzkumu pomocí různoběžně vedených profilů s cílem předběžně vymezit rozsah následného plošného průzkumu. K tomuto měření, jakož i ke všem následujícím, bylo zvoleno univerzální Schulemburgovo uspořádání elektrod A 5 M 1 N 5 B, aby hloubkový zásah byl alespoň do dvou metrů. Na základě výsledků vyhledávacího průzkumu bylo určeno území o výměře 45 x 36 metrů, na kterém byl proveden podrobný plošný průzkum. Plošný průzkum byl uskutečněn ve dvou kolmých směrech, výsledky každého byly samostatně vyhodnoceny na průsvitce a obě měření byla porovnána vzájemným překrytím průsvitek.

Z výsledků provedených geoelektrických měření vyplývá, že průměrná hodnota zdánlivého specifického odporu zeminy „čistého“ terénu se v době měření pohybovala kolem 150 ohmmetrů. V místech odporových anomálií byl zaznamenán nárůst hodnot zdánlivého specifického odporu zeminy na hodnoty pohybující se kolem 300 ohmmetrů. Tyto hodnoty lze řadit podle ČSN 38 1791 s přihlédnutím k místním geologickým podmínkám mezi „půdy kamenité, pokryté vrstvou drnu“. Celkem byly takto vyhodnoceny čtyři objekty, o nichž se lze domnívat, že patří destrukcím staveb vilémovského kláštera. Objekty leží jihozápadním směrem od budovy nynějšího zámku ve vzdálenosti cca 15 metrů. Největší zjištěný objekt zaujímá nejjižnější polohu, je oválného tvaru rozměrů cca 16 x 28 metrů. Delší osa sleduje s malou odchylkou východozápadní směr. Druhý největší objekt leží od tohoto na severozápad ve vzdálenosti asi 13 metrů. I tato anomálie je oválného tvaru rozměrů cca 22 x 12 metrů, delší osa anomálie sleduje směr severozápadní (respektive jihovýchodní). Mezi těmito objekty byly vyhodnoceny dvě anomálie neurčitých tvarů, jejichž maximální rozměry nepřesahují velikost pět metrů (viz polohopisný plán „vyznačení polohy zbytků vilémovského kláštera“ Jaroslava Miloše).

K této zprávě je třeba dodat, že

- a) odporové anomálie západním směrem, to je na pozemku zámeckého parku, nebyly zjištěny.
- b) část pozemku mezi vstupní branou a budovou zámku zkoumána nebyla.

Tato „Technická zpráva“ byla sestavena z výsledků měření Jaroslava Miloše a Stanislava Seiferta (říjen 1982) a na základě diplomové práce Jaroslava Miloše (ČVUT, fakulta stavební, katedra vyšší geodézie, 1983).

Ve Sptovicích 15. 9. 1983

Ing. Jaroslav Flegel

Ze sdělení Ing. Jaroslava Flegela ze dne 6. 11. 2005 vybírám:

Co se týče hloubky uložení zachycených reliktů, nebyla během měření prováděna vertikální sonda, ale ze vzdálenosti proudových elektrod se dá usuzovat na hloubku zásahu asi tři metry, ale nálezy mohou být i docela nahoře, protože v podobných případech bývá obvykle mezi kameny dost hlíny, takže to zpočátku na nějaké zdivo ani nevypadá.

Resume:

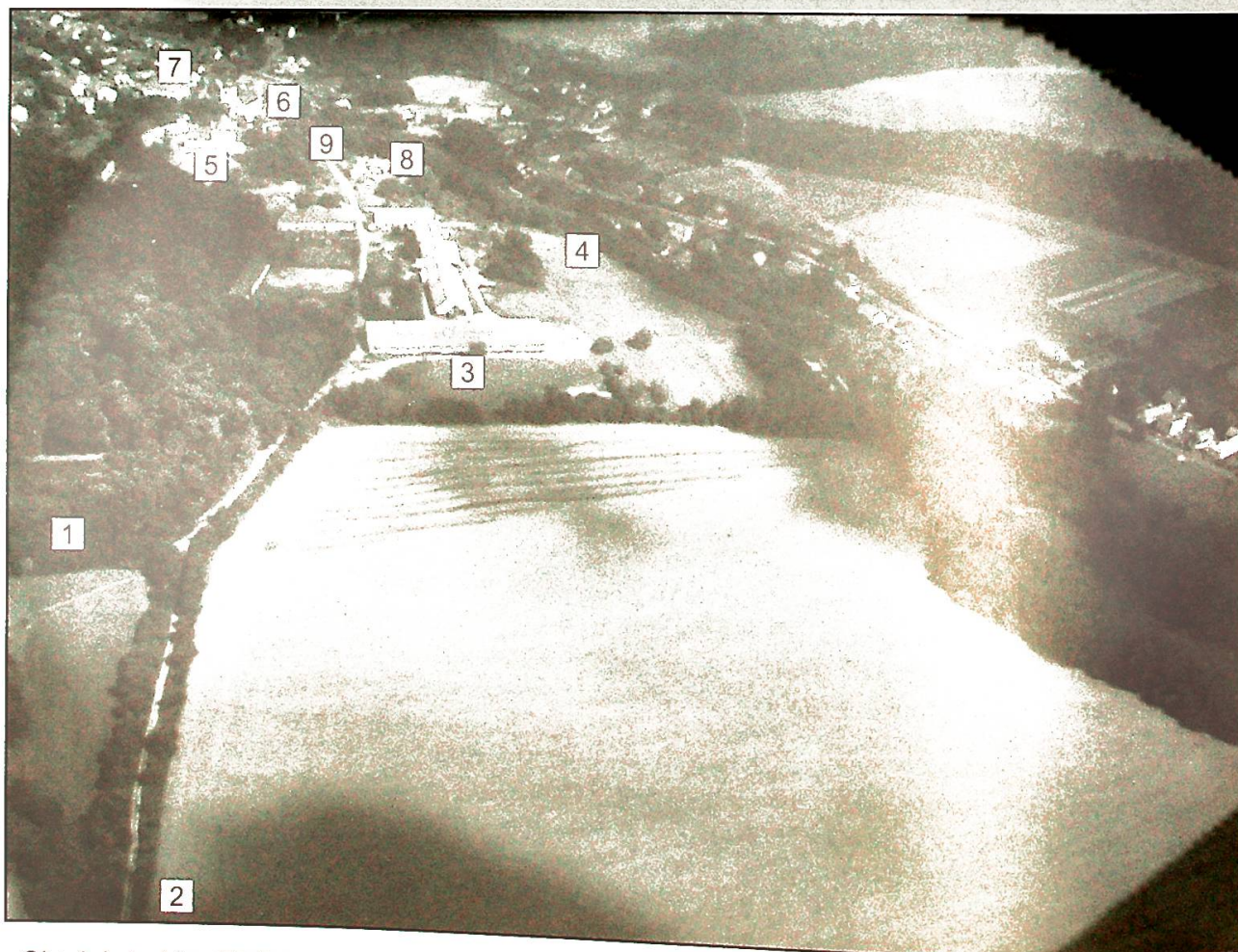
Vilémov monastery probably originates from around 1119, and was definitely constructed before 1131. It was situated on the border of Čáslav hollow by the root of the Czech-Moravian highlands. It perished following its occupation by Hussite armies in 1421, but apparently it wasn't destroyed. The monastery area delapidated over the centuries, so at present there are no signs of it. Parts of the ruins were still evident in the 19 - 20 th centuries. The internal structure of this significant and large benedictine monastery is now only partly recognizable. The only portion which survived from the entire monastery area is the gothic tower of St Wenceslas, which was part of the parish Church of the Virgin Mary in the medieval age. The place where the vast monastery complex was situated was carefully chosen, according to natural surrounding conditions. Nearby the area was a quarry, which was used for monastery buildings, and a substantial well providing water for the area. Despite only slight traces remaining it was an important medieval locality. The absence of archeological research doesn't allow understanding of this area. In 1982 geophysical research of the suspected centre of the monastery was undertaken, the results of which have never been published. A modern surface survey together with supporting methods searched for signs of a medieval settlement with poor results, which contradicts the known three hundred year continuity of settlement of this area.

The monastery was almost surely fortified and its building appearance and internal structure most

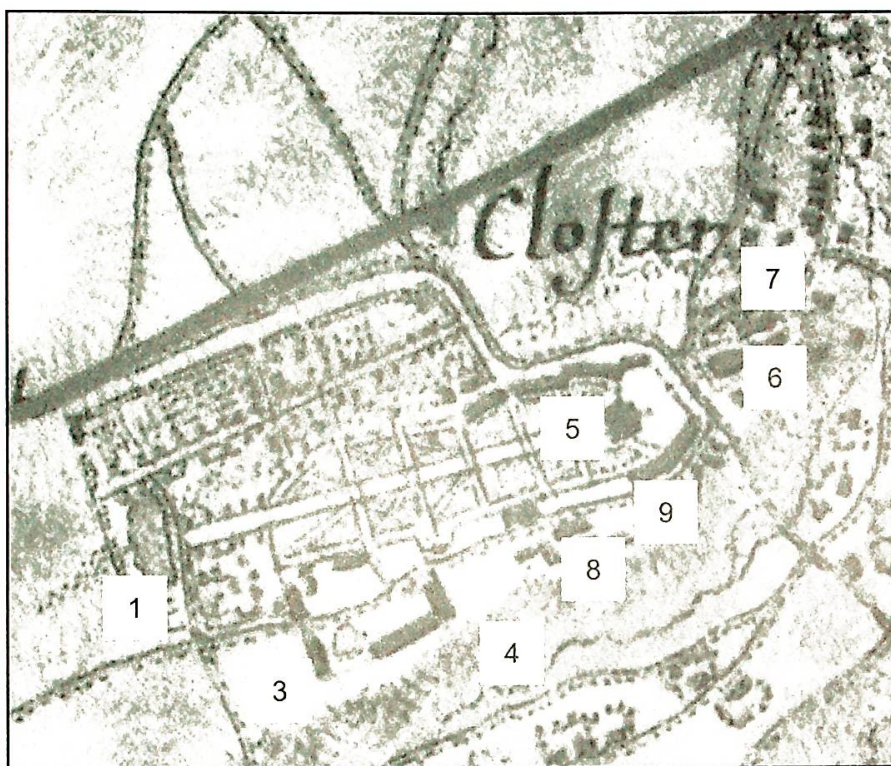
likely resembled extant benedictine monasteries, such as Třebíč and Sázava monasteries.
At present, in the area of the lapsed monastery, in the place of clausura and convent church, a castle, park and game park, and suburban subdivision are present.

In the time of the Hussite movement the deconsecration of its possessions occurred. It was managed to localize place of monastery hospital, abbots house and brew house. A ditch, buried only recently, enclosed the north west border of the monastery area. The opposite south west site was enclosed by a terrain rim above Babský creek. Until present, a farm yard serving agricultural purposes exists, probably in the area of the medieval monastery yard, as proof of the continuity of medieval settlement.

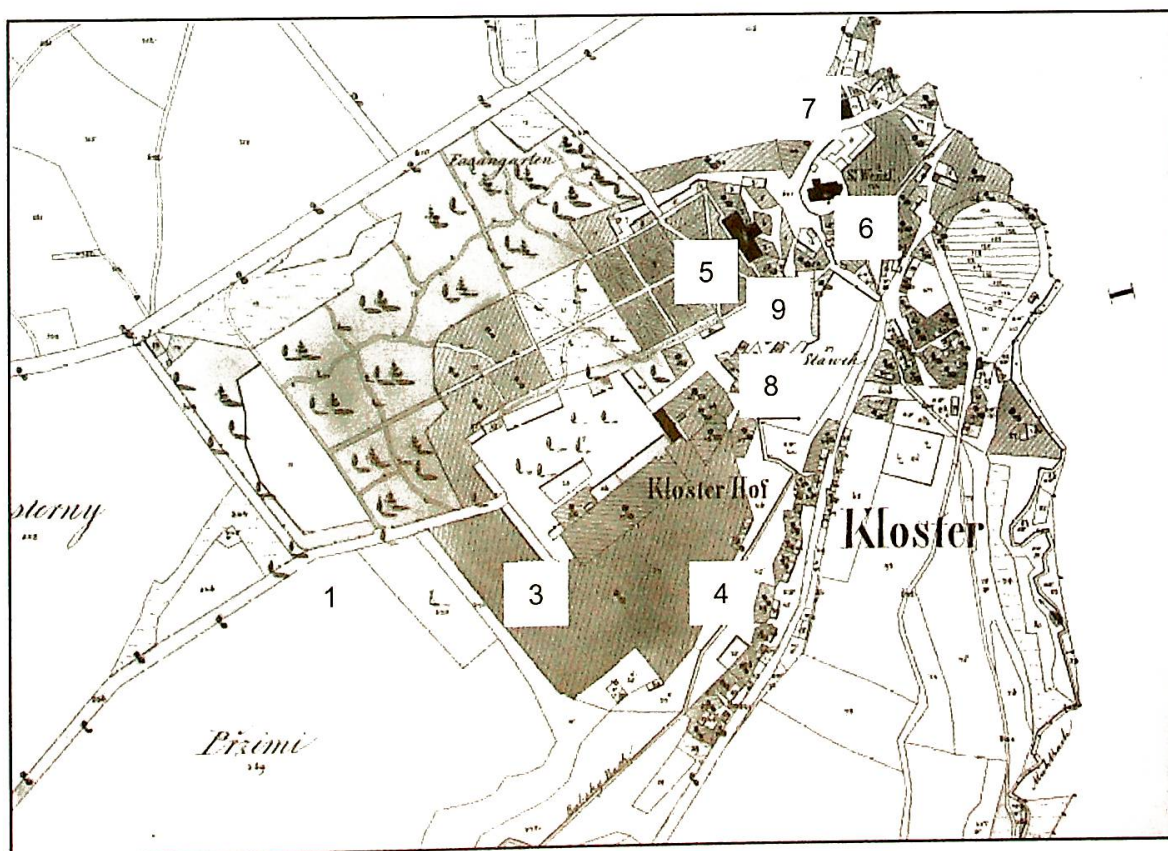
Extant remains of monastery architecture show Gothic style, although there is a question whether part of the monastery was built in Roman style. Careful surface survey together with localization of older findings and interpretation of local extant tradition led to the demarcation of the range of the monastery area and to the approximate locality of the convent church and seclusion. Detailed knowledge of this monastery still awaits future revelation.

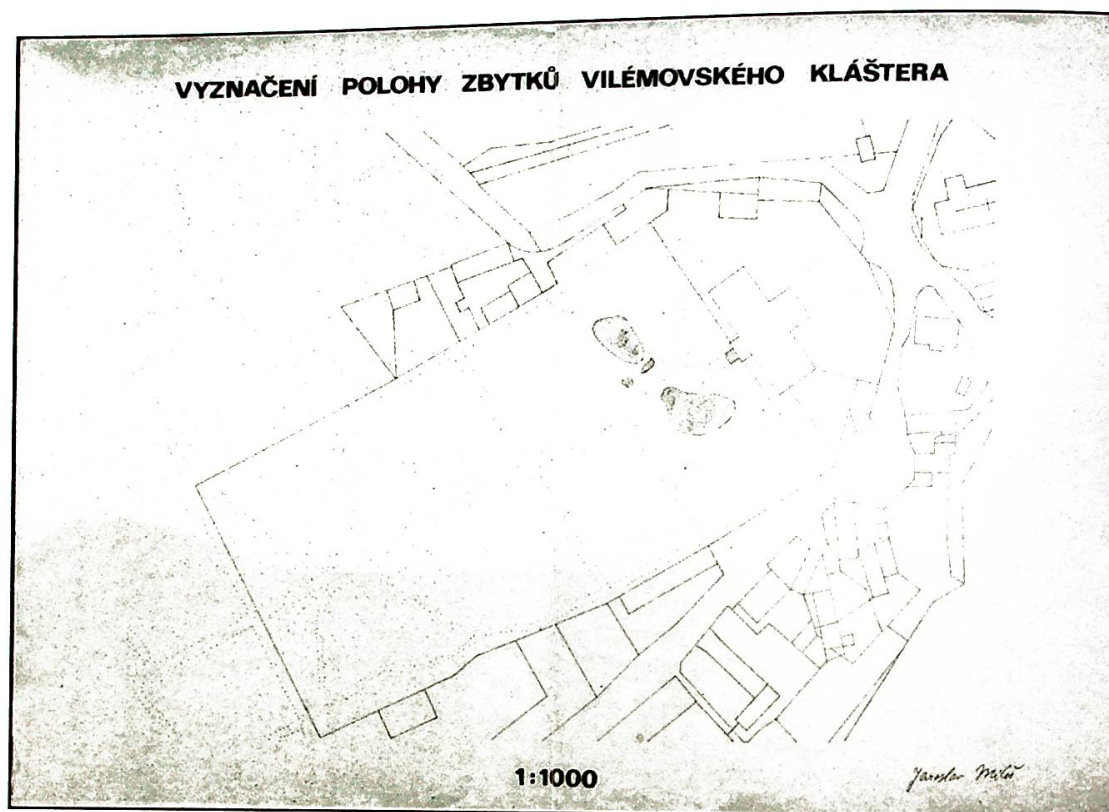
Obr. 1: Letecký pohled na areál zaniklého vilémovského kláštera v podélné ose od jihozápadu. Rybník „Mnich“, - 1, „U vodárny“ neboli „U cisterny“ - 2, kravín, poloha 3 (místo zaniklého pivovaru), poloha 4 je svah „Vinice“. Zá-
mek - 5 a kostel, - 6, vedle kostela budova školy v místech klášterního špitálu, - 7. V poloze 8 jsou domy čp. 14,
15 a 18. V poloze 9 byly nalezeny kostrové hroby při výkopu kanalizace v r. 1974. Foto Miloslav Růžička, 2005.

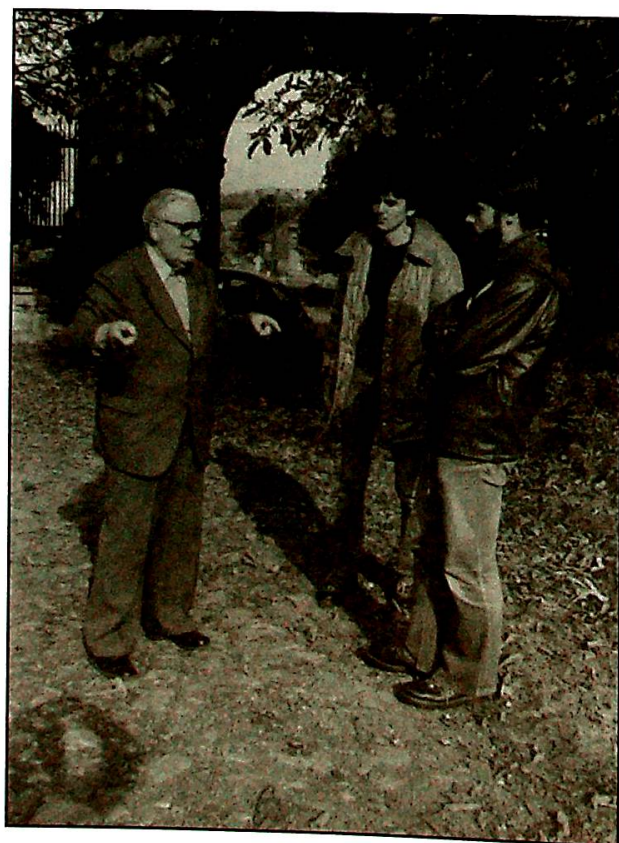
Obr. 2: Areál zaniklého vilémovského kláštera na prvním vojenském mapování z konce 18. století. Rybník „Mnich“, - 1, „U vodárny“ neboli „U cisterny“ - 2, kravin, poloha 3 (místo zaniklého pivovaru), poloha 4 je svah „Vinice“. Zámek - 5 a kostel, - 6, vedle kostela místo klášterního špitálu, - 7. V poloze 8 jsou domy čp. 14, 15 a 18. V poloze 9 byly nalezeny kostrové hroby při výkopu kanalizace v r. 1974.

Obr. 3: Poloha vilémovského kláštera na mapě stabilního katastru z 19. století. Rybník „Mnich“, - 1, dnes zaniklý pivovar - 3, poloha 4 je svah „Vinice“. Zámek - 5 a kostel, - 6, vedle kostela budova školy v místech klášterního špitálu, - 7. V poloze 8 jsou domy čp. 14, 15 a 18. V poloze 9 byly nalezeny kostrové hroby při výkopu kanalizace v r. 1974.

Obr. 4: Výsledek geofyzikálního zaměření části kláštera v roce 1982 - polohopisný plán „vyznačení polohy zbytků vilémovského kláštera“ od Jaroslava Miloše v měřítku 1:1000.

Obr. 5: Iniciátor geofyzikálního zaměření zbytků vilémovského kláštera regionální historik Vilém Václav Kremer (vlevo) a jeho protagonisté, diplomanti Jaroslav Miloš (uprostřed) a Stanislav Seifert (vpravo). V pozadí fotografie je vidět vstupní bránu do zámeckého areálu. Foto Jaroslav Flegl, 1982.

Obr. 6: V roce 1993 odhalený dochovaný gotický portál ve věži farního kostela sv. Václava ve Vilémově, datovaný do první poloviny 14. století. Foto Hana Grünfeldová, září 2010.